

Т. І. ТАРАХОНИЧ

*Тетяна Іванівна Тарахонич, кандидат
юридичних наук, старший науковий спів-
робітник Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАВОВИЙ ВПЛИВ ЯК ЮРИДИЧНІ КАТЕГОРІЇ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

У структурі пізнавального процесу виділяють емпіричний та теоретичний рівень пізнання, які відрізняються між собою глибиною і повнотою охоплення об'єктивної дійсності, аспектами спрямованості пізнавального процесу (пошуковий, дослідницький або оціночний), характером зв'язку з практикою, способом досягнення його результатів, ступенем узагальнення явищ, що визначає особливості пізнавальних функцій кожного із зазначених рівнів (констатація, опис, пояснення, передбачення)¹.

Окремі аспекти щодо правового регулювання досліджувались у радянській та пострадянській науковій літературі, про що свідчать праці С. С. Алексеєва, В. Д. Бабкіна, С. В. Бобровник, Є. В. Бурлая, А. М. Вітченко, В. М. Горшенєва, С. Д. Гусарева, Д. А. Керімова, М. І. Козюбри, Л. А. Луць, М. І. Матузова, О. М. Мельник, В. С. Нерсисянца, Н. М. Оніщенко, Е. М. Пенькова, П. М. Рабіновича, О. Д. Тихомирова, Н. Н. Тарасова, В. Д. Сорокіна, В. М. Сирих, В. М. Селіванова, О. І. Ющика тощо.

На жаль, до теперішнього часу не розроблено комплексного підходу, науково обгрунтованої методології дослідження правового регулювання, яка б дозволила систематизувати різні погляди щодо поняття правового регулювання, його особливостей, взаємодії із суміжними правовими категоріями. Зазначене свідчить про актуальність, багатогранність та важливість для процесу наукового пізнання обраної теми дослідження.

Метою даної статті є осмислення теоретичних засад, формування комплексного підходу до аналізу правового регулювання та отримання об'єктивних знань щодо даної категорії.

Важливе значення у пізнавальному процесі відводиться поняттям.

Вивчаючи правову дійсність, правове життя різноманітні правові явища та процеси, науковці базуються на фундаментальних правових поняттях, які також не можуть залишатися незмінними, сталими впродовж тривалого періоду часу.

Правові поняття – це змістовні наукові абстракції, які в концентрованій формі виражають накоплені знання про державу та право².

У юридичній літературі зазначається, що поняття можуть класифікуватися на поняття права або законодавства (юридичні поняття) і правові наукові поняття (правові поняття). Юридичні поняття в свою чергу поділяються на дві групи: юридичні поняття, що відбивають специфічні явища правової дійсності; поняття, що прийшли з інших сфер людського життя (економіки, техніки, моралі і ін.). Правові поняття поділяються на діалектичні (гносеологічні) та логічні. У гносеологічному значенні поняття є формою ідеального відтворення зовнішнього світу, тобто об'єктивної реальності у людському

мисленні. У логічному аспекті поняття розуміють як ідеальне відтворення безлічі певних предметів як ціле, або безліч множин (підмножин), взаємопов'язаних інваріантними загальними ознаками³.

Правові поняття, як зазначає Д. А. Керімов, мають такі особливості, які дозволяють використовувати їх не тільки як засіб визнання минулого та теперішнього до відповідних правових об'єктів, а й як засіб досягнення, передбачення тенденцій їх розвитку в майбутньому⁴.

Декілька понять, які пов'язані між собою та належним чином упорядковані, утворюють понятійні ряди.

Поняття розкриваються через так звані доктринальні дефініції, під якими Н. М. Оніщенко розуміє сформульовані вченими-юристами теоретичні судження, що розкривають зміст, обсяг будь-яких понять та юридичних явищ (процесів, станів), є складовою наукової правосвідомості, виражаються зовні текстуально, не є обов'язковими для суб'єктів права і виступають як науково обґрунтовані орієнтири та аргументи у теоретичній діяльності та правотворчій, правореалізаційній, інтерпретаційній та правосистематизуючій практиці⁵.

Саме наукові дефініції зумовлюють світоглядний аспект юридичної науки, надають можливість більш глибоко зрозуміти різноманітні сторони об'єктів, процесів та явища правової дійсності.

Враховуючи зазначене вище, спробуємо охарактеризувати основні доктринальні дефініції, які мають те чи інше відношення до досліджуваної проблеми.

Насамперед слід визначитись з таким поняттям як правове регулювання.

У процесі аналізу категорії регулювання виникає питання щодо її співвідношення з такою категорією як саморегулювання (саморегуляція) систем, об'єктів, що підпадають під нормативний вплив.

Г. В. Мальцев зауважує, що саморегулювання означає, що система упорядковується автономно у відповідності до притаманних їй внутрішніх закономірностей розвитку, вона є самодостатньою в інформаційному значенні, тобто в неї є все необхідне для того, щоб підтримувати себе та успішно розвиватися.

Ю. О. Тихомиров серед таких форм нормативного регулювання як державне регулювання, що здійснюється за допомогою законів та підзаконних актів; недержавне регулювання у вигляді норм суспільних організацій, професійних та інших об'єднань; техніко-юридичних норм у вигляді технічних регламентів, стандартів, які забезпечують параметри власне виробничо-технологічних процесів, так і відповідні дії суб'єктів; норм моралі, релігійних норм, традицій, звичаїв, правил ділового обігу, міжнародного регулювання у вигляді міждержавних правових актів та норм, що створені в процесі спілкування міжнародних економічних суб'єктів; стихійної регуляції, що має місце в результаті множинності певних дій, виділяє і таку форму як саморегулювання⁶. Він вважає, що саморегулювання здійснюється у вигляді рішень, правил, та норм, що приймаються безпосередньо населенням чи через локальні акти корпоративного характеру. Саморегулювання як прояв самоуправління відображає переважно соціальний аспект норм, прийнятих безпосередньо громадянами чи соціальними спільнотами. Це дає йому можливість підкреслити не тільки загальні, а і специфічні ознаки даної форми регулювання, а саме тотожність суб'єкта прийняття та суб'єкта реалізації зазначених норм, використання відповідних методів впливу на свідомість та поведінку людей.

Разом з тим, всі регулятивні процеси, які мають місце у природі та суспільстві, можуть бути охарактеризовані через категорії організація та самоорганізація, упорядкування та самоупорядкування динамічних систем. Відбуваються динамічні зміни в елементному складі цих систем та в процесі взаємозв'язку між цими елементами. Система у цілому повинна бути здатною сприймати інформацію ззовні, використовувати її з метою переходу у новий якісний стан, зберігати на кожному новому етапі свого розвитку рівновагу та стійкість, оновлювати свої елементи та структури, підтримуючи власну ідентичність.

Дані завдання вирішуються, якщо зовнішнє регулювання та саморегулювання є фазами єдиного процесу організації та упорядкування системи⁷.

Стоячи на позиції доцільності розмежування термінів правове регулювання та правовий вплив, слід уточнити розуміння понять «регулювання» та «вплив».

Термін «регулювання» (від лат. *regulo* – правило) означає упорядкування, налагодження, приведення чогось у відповідність до чогось.

На думку Д. А. Керімова термін «регулювати» означає встановлювати межі, масштаб поведінки людей, вносити в суспільні відносини стабільність, систему, порядок і тим самим спрямовувати їх в певному напрямку⁸.

Ряд науковців термін «регулювання» відносять лише до права як системи норм та деяких інших специфічних правових засобів (правовідносини, акти реалізації норм права). Вони не погоджуються з існуючим розумінням регулювання суспільних відносин як жорсткого і владного їх нормування державою, законом, оскільки, на їх думку, категорія «регулювання» не є тотожною примусу, жорсткому і владному припису. Норма права встановлює лише модель відносин, в якій суспільні інтереси повинні співвідноситись з інтересами членів суспільства, причому право широко використовує такі засоби впливу на поведінку людей як стимулювання, заохочення, надання прав тощо⁹.

Усю багатоманітність тлумачень категорії правове регулювання можна звести до таких основних: Ю. І. Римаренко зазначає, що правове регулювання – це форма соціального реагування відповідно до вимог норм права, заснована на усвідомленні суб'єктами права своїх прав та обов'язків¹⁰.

Тим самим науковець характеризує правове регулювання як одну із форм соціального реагування, що ґрунтується на вимогах норм права. Правове регулювання як спеціально-юридичний вплив пов'язане із встановленням прав та обов'язків суб'єктів, їх можливої та необхідної поведінки в конкретних правовідносинах.

А. В. Малько, розглядаючи правове регулювання як одну із форм впливу права на суспільні відносини зазначає, що – це здійснюваний за допомогою всієї системи юридичних засобів вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування¹¹.

Тим самим у процесі аналізу зазначеної категорії акцент зроблено саме на можливості використання відповідної системи засобів, які мають юридичний характер та забезпечують впорядкування суспільних відносин.

С. С. Алексєєв більш ґрунтовно підходить до розуміння категорії правове регулювання, підкреслюючи, що це здійснюваний за допомогою правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів та ін.) результативний, нормативно-організований вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку у відповідності до вимог економічного базису, суспільних потреб даного соціального устрою¹².

Поняття «правове регулювання» відображає динаміку права, його силу та енергію, спрямовану на досягнення правового результату, вирішення тих життєвих ситуацій, які вимагають впливу права; воно здійснюється за допомогою системи засобів, які утворюють не просто комплекси, багатоелементні утворення, а послідовно з'єднані ланцюги певної структури, що знаходиться у динаміці¹³.

Тим самим, є підстави стверджувати, що правове регулювання здійснюється за допомогою динамічних структур, систем, механізмів, що спрямовані на досягнення правового результату в межах певної системи юридичного впливу на суспільні відносини.

С. О. Комаров під правовим регулюванням розуміє лише одну із форм впливу права на суспільні відносини – впливу за допомогою специфічно-правових засобів: норм права, правовідносин, актів реалізації¹⁴.

Він підкреслює, що правове регулювання здійснюється за допомогою системи спеціальних юридичних засобів, оскільки не всі правові категорії регулюють суспільні відносини, але в тій чи іншій мірі вони впливають на них. Це дає можливість визначити місце та роль цих категорій у правовому житті суспільства.

Не ставлячи перед собою завдання аналізувати весь спектр думок і підходів, зазначимо лише, що поняття правове регулювання є складним та багатогранним, його можна характеризувати як загальнотеоретичне, так і міжгалузеве поняття.

На нашу думку, правове регулювання – це, насамперед, комплексна наукова категорія, яка характеризується як правовий вплив на суспільні відносини, що здійснюється

через систему юридичних засобів, способів, форм та методів з метою приведення їх у відповідність до потреб суспільства, забезпечення у ньому порядку та стабільності.

Термін «вплив» означає вплив на будь-що за допомогою системи дій. У цьому контексті С. О. Комаров зазначає, що поняття вплив більш широке за змістом, ніж регулювання, оскільки вплив включає як регулювання за допомогою правової норми, так і інші правові засоби та форми впливу на поведінку людей. Тим самим він відносить правові засоби та форми не тільки до поняття правового регулювання, а вважає, що вони притаманні і правовому впливу¹⁵.

Вплив – це категорія, яка передбачає певну систему дій по відношенню до чогось. В юридичній літературі зазначається, що правовий вплив – це результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини як специфічної системи власне правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації та застосування), так і інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу)¹⁶.

На думку О. В. Малько, категорія правовий вплив – це взятий в єдності та багатоманітності весь процес впливу права на соціальне життя, свідомість та поведінку людей¹⁷.

Всі існуючі в юридичній літературі підходи щодо співвідношення правового регулювання та правового впливу можна об'єднати в два напрями.

Представники першого напрямку (С. С. Алексєєв, В. І. Гойман, В. П. Казимирчук, В. В. Лазарев, М. І. Матузов, М. Ф. Орзіх, К. Ю. Толстой) притримуються точки зору, що категорія «правове регулювання» не може ототожнюватися з категорією «правовий вплив», остання орієнтована на використання різних форм впливу права на суспільні відносини, серед яких важливе значення відводиться таким формам впливу як інформаційно-психологічна, виховна, соціальна.

Інформаційно-психологічний аспект (мотиваційна, імпульсивна) характеризується впливом прескриптивної (управлінської) правової інформації на мотиви поведінки суб'єктів з використанням таких основних юридичних засобів як правові стимули та правові обмеження, які акумулюють в собі інформаційні та психологічні закономірності, що здійснюються у даному процесі.

Виховний аспект (педагогічний, ціннісно-орієнтаційний, загально ідеологічний) ґрунтується на загально-ідеологічному впливі правової дійсності на внутрішній світ суб'єкта, на формуванні в їх свідомості ціннісних орієнтацій, на правовому вихованні особи.

Соціальний аспект характеризується взаємозв'язком правових та інших соціальних факторів (економічних, політичних, моральних тощо), які в своїй сукупності складають соціальне середовище дії права. (Наприклад, доведення вимог правових норм до широкого загалу, формування за допомогою права соціально корисних зразків поведінки, здійснення соціально-правового контролю тощо)¹⁸.

Водночас представники іншого напрямку (С. А. Голунський, Е. А. Лукашова, А. С. Піголкін, Л. С. Явич тощо) ототожнюють категорії правове регулювання та правовий вплив, підкреслюючи, що правове регулювання у тому чи іншому випадку базується на зазначених аспектах впливу.

Констатуючи відсутність єдиного підходу до розуміння категорій правове регулювання та правовий вплив, слід підкреслити, що з одного боку, не варто ототожнювати зазначені вище категорії, оскільки вони є різними за своїм змістовним наповненням, а з іншого боку, дане розмежування є умовним та пов'язане з багатоаспектністю дії права.

У сучасний період категорія правове регулювання наповнюється новим змістом і на нашу думку, її слід розглядати через поняття правового впливу, враховуючи той факт, що правовий вплив – категорія більш широка у порівнянні з правовим регулюванням.

Все викладене вище, дає підстави стверджувати, що зазначені вище категорії не є ізольованими, вони взаємопроникають, взаємодіють і збагачують одна одну. Тому ґрунтовний аналіз кожної з них шляхом використання різноманітних принципів, підходів, методів – не самоціль, а необхідність встановлення взаємозв'язків між ними.

- ¹ Котюк І. І. Пізнання в сфері судочинства в системі інших видів пізнання // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – Вип. 37. – С. 23.
- ² Червонюк В. І. Теорія державства і права: Учебное пособие. – М.: ИНФА – М, 2003. – С. 13. (256 С.). – (Серія «Высшее образование»).
- ³ Тихомиров О. Д. Правове поняття, види понять // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред.. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 752.
- ⁴ Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. – М., 2003. – С. 131.
- ⁵ Онищенко Н. М. Проблеми розвитку національної правової системи // Правова держава. Вип. 19. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – С. 82. (С. 81–88).
- ⁶ Тихомиров Ю. А. Нормативное регулирование: взлет или кризис? // Журнал российского права. – № 4. – 2006. – С. 96–97.
- ⁷ Мальцев Г. В. Социальные основания права / Г. В. Мальцев. – М.: Норма, 2007. – С. 6-7. (800 с.).
- ⁸ Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. – М., 2003. – С. 363.
- ⁹ Теория государства и права. Академический курс в трех томах / Отв. ред. М. Н. Марченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – Т. 3: Государство, право, общество. – М.: Норма. – С. 95.
- ¹⁰ Римаренко Ю. І. Правове регулювання // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. Ред.. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 752.
- ¹¹ Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2004. – С. 26–27.
- ¹² Алексеев С. С. Общая теория права: учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 211.)
- ¹³ Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С. 317.
- ¹⁴ Комаров С. А. Общая теория государства и права: Учебник. – 7-е изд. – СПб: Питер, 2008. – С. 414. (512 с.: ил. – (Серия «Учебник для вузов»).
- ¹⁵ Комаров С. А. Общая теория государства и права: Учебник. – 7-е изд. – СПб: Питер, 2008. – С. 412. (512 с.: ил. – (Серия «Учебник для вузов»).
- ¹⁶ Теория государства и права. Академический курс в трех томах / Отв. ред. М. Н. Марченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – Т. 3: Государство, право, общество. – М.: Норма. – С. 94. (712 с.)
- ¹⁷ Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2004. – С. 26 (250 с.)
- ¹⁸ Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2006. – С. 524-525. (541 с.)

Резюме

Статья посвящена разработке основных теоретических подходов научного исследования значимых категорий юридической науки – правовому регулированию и правовому влиянию.

Ключевые слова: регулирование, влияние, правовое регулирование, правовое влияние.

Summary

The article is devoted to development of theoretical approaches to scientific research of substantive categories of legal science – the legal regulation and legal impact.

Key words: regulation, impact, legal regulation, legal impact.

Отримано 20.10.2009